

VÍT VLNAS, MICHAL SKLENÁŘ,
MAREK ŠMÍD (EDITORI)

FINIS KONCERTU VELMOCÍ

EVROPA A RAKOUSKO-UHERSKÁ MONARCHIE
NA KONCI DLOUHÉHO 19. STOLETÍ

Finis koncertu velmocí

Evropa a Rakousko-uherská monarchie na konci dlouhého 19. století

Vít Vlnas

Michal Sklenář

Marek Šmíd

(editoři)

Recenzovali: doc. Kamil Činátl, Ph.D. – Mgr. Petr Husák, Ph.D. – prof. PhDr. Ivan Klimeš –
prof. PhDr. Pavel Kouba – PhDr. Taťána Petrasová, CSc. – Mgr. Radek
Pokorný – PhDr. Jiří Rak – JCLic. Mgr. Miloš Szabo, Th.D. – Mgr. Petr
Tomášek, Ph.D. – prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D., DSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2026

Redakce Marie Hamšíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

Na obálce: Otakar Nejedly, *Bojiště u Prunay*, 1919, olej, plátno, 136 × 237 cm, Vojenský
historický ústav Praha, inv. č. XII 675

Na frontispisu: Josef Lada, *Satirická oslava císaře Františka Josefa I.*, ilustrace ke knize
Josefa Stivína Foltýna *Veselý přírodopis*, 1917 (reprodukováná autorská replika z roku 1949).
Obrázek doprovázejí verše, které napodobují rytmus císařské hymny: „Přišli jsme si
zahrát k svátku / milostpána Sultána, / hrajem pěknou serenádku, / kapela jsme
sehraná. / Tydli tydli, / tady bydlí / náš milostpán Sultán pes, / z okna kouká, / jen si
brouká, / chválíme ho do nebes.“

© Univerzita Karlova, 2026

Editors © Vít Vlnas, Marek Šmíd (Katolická teologická fakulta UK), Michal Sklenář, 2026

ISBN 978-80-246-6254-1

ISBN 978-80-246-6379-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod: Koncert velmocí: Nehynoucí inspirace? (<i>Jakub Rákosník</i>)	7
Úvodní slovo editorů (<i>Michal Sklenář, Marek Šmíd, Vít Vlnas</i>)	13
Širší souvislosti	21
O zpětných zamyšleních Martina Heideggera nad událostí první světové války (<i>Jan Černoch</i>)	23
Reflexe politiky velmocí a „českost“ ve (společném) díle Karla Huga Hilara a bratří Čapků (<i>Klára Kudlová</i>)	49
Rakousko-uherská monarchie ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století	73
Kontakty mezi Františkem Ferdinandem d'Este a Karlem I. v souvislosti s navrhovanými reformami Rakousko-Uherska v předvečer 1. světové války (<i>Ondřej Kukan</i>)	75
Umělci generace Národního divadla ve službách pozdního habsburského císařství: Několik osobností a několik otázek (<i>Vít Vlnas</i>)	100
Přístupové cesty k roku 1918 a habsbursko-lotrinské dynastii	119
„Dynastie nepřátelská a vřdycky cizí“: Habsburkové v české kolektivní paměti 20. století (<i>Michal Sklenář</i>)	121
Aktualizace Habsburského rodinného statutu (<i>Petr Nohel</i>)	147
Církevní a náboženské dějiny a rok 1918	165
Karel I. a Svatý stolec v době první světové války (<i>Marek Šmíd</i>)	167
Zánik šlechtických výsad v katolické církvi v posledních letech monarchie a po vzniku Československa na příkladu olomoucké arcidiecéze (<i>Jitka Jonová</i>)	178
Pro ecclesia et re publica: Biskup Josef Doubrava a rok 1918 (<i>Ladislav Holoubek, Michal Sklenář</i>)	197
Pád říše habsburské a jeho následky pro protestantismus (<i>Karl W. Schwarz</i>)	215

Osobní svědectví

229

Blahoslavený Karel I., císař rakouský, apoštolský král uherský a král český
jako maltézský rytíř a jako účastník vojenských manévřů v jižních Čechách
před první světovou válkou (*Milan M. Buben*)

231

Blahoslavený Karel I. Rakouský, světec a poslední král v Čechách (*Milan Novák*)

235

Habsbursko-lotrinská sekundogenitura v Toskánsku (*Eva Gregorovičová*)

242

Seznam vyobrazení

258

Seznam pramenů a literatury

260

Summary

277

Autoři

279

Rejstřík jmenný

280

Rejstřík místní

286

ÚVOD

KONCERT VELMOCÍ: NEHYNOUCÍ INSPIRACE?

JAKUB RÁKOSNÍK

Pojem „koncert velmocí“ se vžil pro období specifického uspořádání mezinárodních vztahů v 19. století, jež zajistilo Evropě na neobvykle dlouhou dobu absenci vojenského konfliktu.¹ Proto nezůstává jen pouhým tématem pro historickou analýzu, nýbrž periodicky se vrací jako zdroj inspirace pro zajištění globální stability i za změněných podmínek v 21. století. Ač mezi odborníky převládá spíše skepse nad možností analogicky funkčního uspořádání na globální úrovni, i zvučná jména na poli teorie, jako Richard Haass a Charles Kupchan, byla před několika roky ochotna se vši vážností obdobné aranžmá pro soudobý svět zvažovat.² To je také důvodem, proč má smysl zpracovávat historické analýzy věnované koncertu velmocí a jeho širším souvislostem, čehož je dokladem i tato kolektivně připravená publikace.

Navzdory časovému odstupu zůstává dodnes nejednota v řadě otázek, včetně těch nejpodstatnějších. Ani na definici koncertu velmocí neexistuje bezvýhradná shoda. Na jedné straně bývá definován jako specifické uspořádání, jež vystřídal model evropské rovnováhy moci 18. století a stalo se tak mezistupněm vedoucím k pokročilejším formám kolektivní bezpečnosti v rámci Společnosti národů a následně v rámci Spojených národů. Podle skeptiků to byla jen varianta rovnováhy moci, která se ničím podstatným neodlišovala od systému evropských vztahů předchozího století.

Pokud nechceme přitakat realistické skepsi, pak můžeme nacházet řadu odlišností, budeme-li ochotni jim přisoudit podstatný význam. Kyle Lascurettes v této souvislosti stručně shrnul ve své výzkumné zprávě z roku 2017 základní charakteristiky, jimiž se koncert velmocí 19. století odlišoval od rovnováhy moci 18. století. V dekadách po roce 1815 – ve druhé polovině století již méně – existovala nebývalá stabilita hranic států na kontinentě. Zároveň relativně kleslo množství násilných konfliktů mezi státy, což bylo

---

1 Nutno ovšem poznamenat, že je tento pohled silně poznamenán eurocentrismem. I když v tomto období nedošlo ke konfliktům srovnatelným s napoleonskými válkami či první světovou válkou, vojenských konfliktů málo nebylo, jen byly exportovány z centra na globální periferii. Proto např. Sheldon Anderson hovoří o éře „dlouhé války“, a nikoli „dlouhého míru“, jak jsme navyklí. Srov. Sheldon Anderson: Metternich, Bismarck, and the Myth of the „Long Peace“, 1815–1914, *Peace & Change* 32, (2007) č. 3, s. 30–328.

2 Richard Haass – Charles Kupchan: The New Concert of Powers: How to Prevent Catastrophe and Promote Stability in a Multipolar World, *Foreign Affairs* (online), 21. 3. 2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-03-23/new-concert-powers>.

zajišťováno poměrně častým setkáváním představitelů vůdčích mocností usilujících o diplomatické řešení sporných otázek. Funkčnost tohoto systému zajišťoval respekt ke čtyřem základním principům:

Vítězi napoleonských válek sami sobě přisoudili nový nadřazený status, na jehož základě si osobovali nárok diktovat osud zbytku kontinentu.

Uznávali, že pouze ve vzájemné shodě mohou bránit či transformovat teritoriální *status quo* na kontinentě.

Byli ochotni spory řešit a konzultovat potřebná opatření v rámci periodicky konaných velmocenských konferencí.

Uznávali suverenitu států a jejich hranice stvrzené Vídeňským kongresem, ovšem jen za předpokladu, že vnitropoliticky nebyly tamní (neliberální) vlády ohroženy. V případě hrozby revoluce či rozsáhlejší liberalizace si ve jménu stabilizace osobovaly právo intervenovat.³

Konzervatismus vetknutý do vínku tohoto uspořádání byl evidentní. Po čtvrtstoletí krvavých revolučních válek měl být kontinent stabilizován a jejich opakování znemožněno.

Ani v tom, jak dlouhé období koncert velmocí pokrýval, shoda nepanuje. O roku 1815, resp. Vídeňském kongresu (1814–1815) jako počátku tohoto uspořádání celkem není sporu. Rozpad systému již tak jednoznačně datovat nelze. Skeptici, kteří někdy zpochybňují i smysluplnost samotného pojmu, jsou ochotni hovořit o jeho existenci maximálně do raných dvacátých let 19. století. Konsensus velmocí se podle tohoto názoru rozpadl na jejich rozdílných postojích k rozličným rebeliím či revolucím, jež se v té době objevovaly na řadě míst Evropy a Latinské Ameriky. Zatímco Rusko, Rakousko a Prusko se přikláněly k ozbrojeným intervencím proti narušení vnitrostátního *statu quo* v jiných zemích, Velká Británie pod Castlereaghou (a obdobně poté i Canningovou) taktovkou sice „nic neměla proti ideologicky motivovaným intervencím jako takovým, ale intervenci ve prospěch absolutistů odmítala“, jak konstatoval trefně John Owen.⁴

Další autoři posunují zánik koncertu k revolucím roku 1848, po nichž se prohloubil ideologický rozptyl vlád vůdčích mocností. Pro ty více liberálně orientované bylo s ohledem na domácí veřejné mínění složitější než dříve spolupracovat s neliberálními režimy ve jménu ochrany *statu quo*. V mezinárodní rovině pak rozpad povídeňského konsenzu dobře dokumentovala krymská válka. Základní princip koncertu, tedy smírné jednání velmocí vedoucí ke kompromisu, tím bylo otřeseno. Ponižující mírové podmínky vnucené Rusku, bývalému partnerovi v rámci koncertu, pak již byly jen

3 Kyle Lascurettes: The Concert of Europe and Great-Power Governance Today: What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century?, RAND Corporation (online), 1. 1. 2017, <http://www.jstor.org/stable/resrep02405>.

4 John Owen: *The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States, and Regime Change, 1510–2010*, Princeton University Press 2010, s. 148.

onou pověstnou třešničkou na dortu.⁵ Další eventuální konec koncertu mohl znamenat rok 1871, kdy se dosavadní relativní rovnováha moci na kontinentě vychýlila ve prospěch Pruska, pod jehož vedením bylo sjednoceno Německo. Nový, rozhodující hráč tak vstoupil na herní pole, jemuž sekundovala Itálie, unifikovaná jen o pár let dříve.

Přesto bývá zánik koncertu velmocí nejčastěji kladen až k roku 1914 a toho se přidržujeme i v naší knize. I když druhá polovina 19. století již zdaleka tak poklidná nebyla, války mezi velmocemi v porovnání s předchozím stoletím byly relativně rychlé a krátké. Narůstající koloniální rivalita se nutně přenášela i do evropských vztahů, čímž rozpory mezi velmocemi narůstaly. Sjednocení Itálie a Německa symetrii vídeňského velmocenského uspořádání dále narušila a nepokojný Balkán s ustupující osmanskou mocí se postupně stával obrazným sudem se střelným prachem, do něhož divergentní zájmy velmocí mohly – ať již záměrně či neúmyslně – snadno vhodit rozbušku. Navzdory rozdílně narysovanému hernímu poli v druhé polovině století však mechanismus řešení sporů, jakkoli se kongresy již nekonaly tak často jako v době bezprostředně po pádu Napoleona I., jakož i výše výše načrtnuté principy mezinárodního uspořádání zůstaly v nikoli nevýznamné míře zachovány.

Jestliže se neshodujeme v periodizaci, existuje rovněž v interpretaci této epochy mezinárodních vztahů pestrá paleta přístupů. S jistým zjednodušením je lze rozdělit v návaznosti na Jennifer Mitzenovou do tří základních. První představuje realistická škola. Podle realistů je koncert velmocí jen novým líbivým označením pro starou dobrou rovnováhu moci. Vídeňský kongres uspokojil velké hráče a ty slabé dostatečně odstrašil. Z tohoto hlediska nebyl mír zajištěn specifickými neformálními pravidly a praktikami mezi velmocemi, nýbrž prostým faktem, že žádný z důležitých hráčů neměl, co by válkou mohl smysluplně získat, a proto panoval mír. Druhý, institucionalistický přístup zdůrazňuje odlišnosti spočívající v existenci – alespoň zárodečných – institucí v podobě periodických kongresů velmocí a výše načrtnutých respektovaných pravidel mezinárodních vztahů, pomocí nichž byly odvraceny ozbrojené konflikty a hrozba destabilizace kontinentu. Toto uspořádání vneslo vyšší míru transparentnosti i ochotu více komunikovat díky existenci institucionalizovaných platform. Třetí přístup můžeme označit za konstruktivistický. Soustřeďuje se na vzorce jednání individuálních aktérů. Vídeňské uspořádání vytvořilo podmínky pro existenci sdílené kultury pravidelně se setkávajících diplomatů, jež se vyznačovala vědomím sdílené odpovědnosti za uchování politické stability.⁶

5 Harald Muller – Carsten Rauch: *Great Power Multilateralism and the Prevention of War: Debating a 21st Century Concert of Powers*, Routledge 2018.

6 Jennifer Mitzen: *Power in Concert: The Nineteenth-Century Origins of Global Governance*, Chicago 2013, s. 22–27.

Lze souhlasit s citovanou autorkou, že každý ze tří uvedených přístupů má své silné a slabé stránky a nejužitečnější se zdá být jejich promyšlená kombinace v míře, jaká je s uvážením jejich vzájemných kontradikcí možná. Zatímco realismus tradičně odhlíží od významu vnitropolitických otázek, další dva přístupy je jsou schopny integrovat více. Postupná liberalizace a demokratizace politických systémů v jednotlivých evropských zemích nevyhnutelně proměňovala politickou praxi – na mezinárodní i domácí půdě. Proto redukovat dějiny koncertu velmocí jen na hru v rukách diplomatů by bylo neprakticky redukcionistické. Rakousko bylo od začátku do konce aktivním hráčem v rámci tohoto koncertu. Následující stati jsou věnovány především jemu. Hlavní pozornost se přitom soustředí na vnitropolitické proměny, jež determinovaly jeho postupy v mezinárodních vztazích.

ÚVODNÍ SLOVO EDITORŮ

MICHAL SKLENÁŘ, MAREK ŠMÍD, VÍT VLNAS

Různé, zcela jistě nikoli všechny, pohledy na dění v podunajském dualistickém soustátí v poslední fázi jeho existence a na situaci v českých zemích po roce 1918 nabídla mezinárodní konference *Finis koncertu velmocí – Evropa a Rakousko-uherská monarchie na konci dlouhého 19. století*, kterou ve dnech 10. a 11. listopadu 2022 uspořádaly v Praze Filozofická a Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy. Konferenční jednání rovněž využilo příležitosti propojit výzkum historické změny s centenariem císaře Karla Rakouského (označovaného též jako „poslední český král“). Kolektivní monografie nesoucí stejný název jako zmíněná konference předkládá v upravené a vzájemně provázané podobě příspěvky, které zazněly v průběhu jednání. K nim připojuje ještě několik dalších textů.

Do tématu vstupujeme v části *Širší souvislosti* nejprve prostřednictvím filosofické reflexe, posléze prostřednictvím literární vědy. Filosof Jan Černoch poukazuje na význam „události“ první světové války v myšlení německého filosofa Martina Heideggera, a to před jeho veřejnou angažovaností ve prospěch nacionálního socialismu. Jde o jednoho z myslitelů, kteří delší čas před vypuknutím druhé světové války hovořili o budoucím světovém konfliktu. Myšlení Martina Heideggera přitom autor nesleduje jen od počátku 30. let 20. století, jak činí jiné reflexe, ale v celé meziválečné etapě. Bohemistka a literární historička Klára Kudlová pak zajímavě popisuje, jak se příčiny *finis* koncertu velmocí reflektovaly v divadelních hrách, za nimiž stáli Josef Čapek, Karel Čapek a Karel Hugo Hilar. Podařilo se jí tak propojit sledované náměty s kulturním životem poválečné Republiky československé.

Druhá část s názvem *Rakousko-uherská monarchie ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století* obsahuje dvě studie, které osvětlují každodenní chod tohoto státu z perspektivy dvou humanitních disciplín: historie a dějin umění. Historik Ondřej Kukan sleduje neuskutečněné reformní záměry, jež zvažoval a připravoval arcivévoda František Ferdinand d'Este, a jejich kontinuitu s manifestem císaře Karla z října 1918. Ve svém textu propojuje prameny vídeňské provenience s dostupnou sekundární literaturou. Historik Vít Vlnas nabízí rozměr kulturních dějin a současně vyváženou reflexi. Historičtí aktéři vytvářející české kulturní *milieu* sice po roce 1918 svoji úspěšnou činnost vykládali jako obrozenecky motivovaný, trvalý boj proti rakousko-uherskému

státu, reálně však nejen logicky zůstávali lidmi konce 19. století, ale také se aktivně podíleli na zakázkách pro tentýž rakousko-uherský stát.

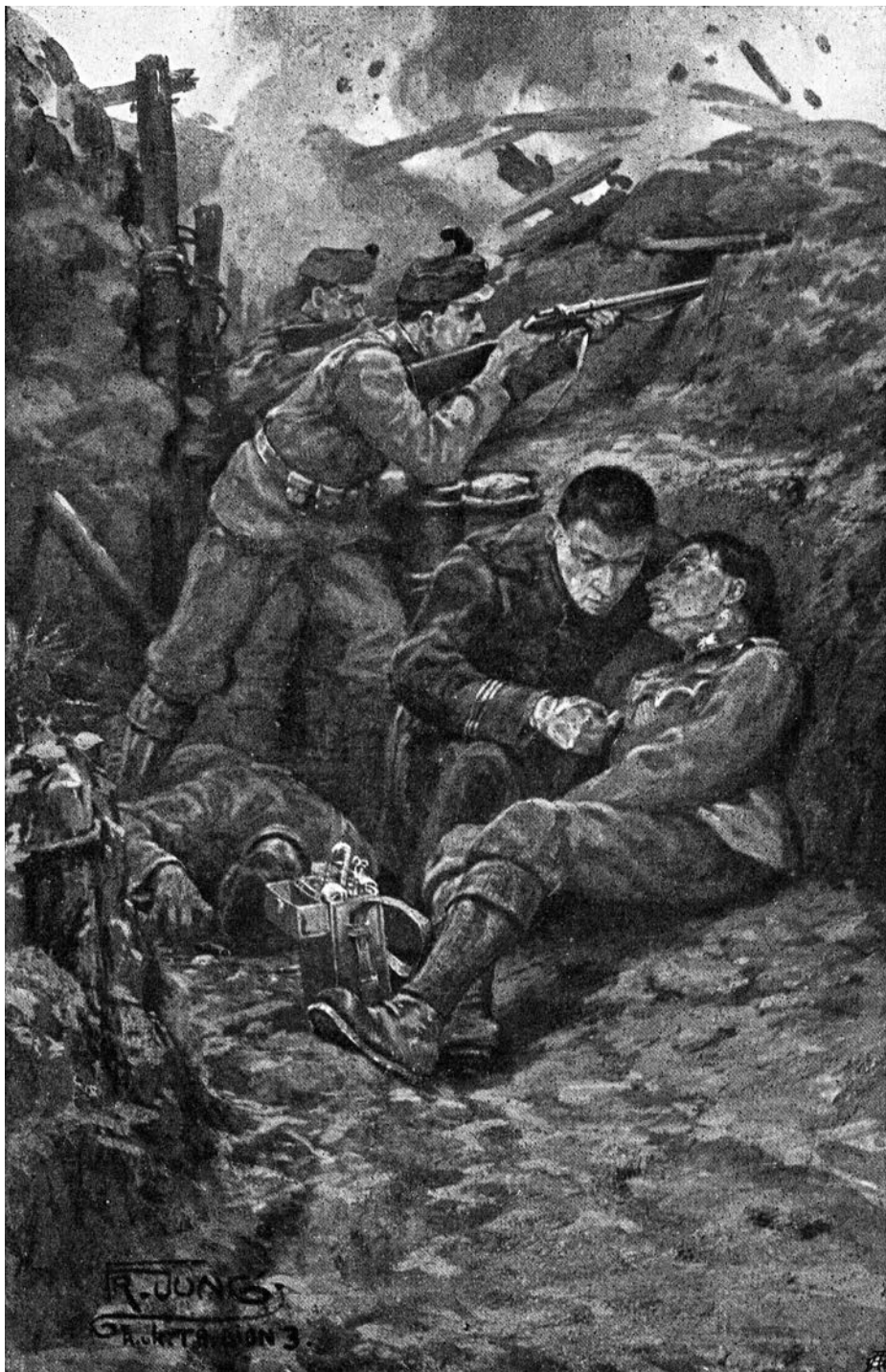
Třetí část, nazvaná *Přístupové cesty k roku 1918 a habsbursko-lotrinské dynastii*, zahrnuje příspěvek historika a teologa Michala Sklenáře, který na základě rozličných zdrojů analyzuje českou kolektivní paměť ve vztahu k rodině Habsburků, respektive k rodu habsbursko-lotrinskému. Nejde jen o poukaz na sdílené, opakovaně recipované obrazy a klišé vyskytující se v české kulturní paměti, ale také o hledání zdrojů poněkud problematického vztahu. Petr Nohel využívá svých znalostí genealogie a nástupnického práva, aby upozornil na změny v Habsburském rodinném statutu, dokumentu mimořádně důležitém pro vnitřní záležitosti arcidomu.

Rozměr církevních a náboženských dějin sledují tři kapitoly nadepsané *Církevní dějiny a rok 1918*. Historik a teolog Marek Šmíd na základě pramenů vatikánské provenience popisuje diplomatický poměr Svatého stolce k Rakousko-uherské monarchii, připomíná soudobý odstup římské kurie od liberálních demokracií a ukazuje, že diskutované označení císaře Karla za císaře „mírového“ nelze dobře pochopit bez znalosti úmyslů papeže Benedikta XV. Historička a teoložka Jitka Jonová se věnuje dopadům konce koncertu velmocí na propojování šlechtické a církevní reprezentace, mezi episkopátem či členy kapitul a vyšším klérem vůbec doposud běžné kulturní praktiky. Společný text Michala Sklenáře a archiváře Ladislava Holoubka poukazuje na zvláštní pozici královéhradeckého biskupa Josefa Doubravy kombinujícího veřejně projevované vlastenectví s profilem loajálního hierarcha své doby; kapitola přináší mimo jiné autentické záznamy episkopova deníku z audience u císaře Karla ve vile Wartholz krátce před zánikem podunajského soustátí. Teolog Karl W. Schwarz nabízí pohled na nekatolické proudy v českých zemích na začátku 20. století a po první světové válce. Autor sleduje jak snahy o konstituování denominací, tak související procesy v akademickém prostředí.

Knihu doplňují další tři příspěvky v nerecenzované části. Osobní svědectví a pohled na osobu císaře Karla nabízí anglista a heraldik Milan M. Buben a jeden z Karlových životopisců Milan Novák. Archivářka Eva Gregorovičová pak nabízí vhled do pramenů toskánské sekundogenitury habsbursko-lotrinského rodu, jenž může poskytnout podněty pro výzkum.

* * *

„Kdo nežil před rokem 1914, neví, co je sladkost života. (...) Rozdíl dvou epoch se dal takřka hmatat. (...) Kdo by byl v roce 1914 pomyslel, že může být válka! Snad několik odborníků, stratégů, diplomatů. Dívali jsme se na ně jako na figurky z humoristických listů (...). Válka byla pro nás slovo znějící takřka středověce, mělo příchutě směšnosti a rytířského harašení zbraněmi. Pro přítomnost se vznášelo ve vzduchu jako neskutečná trpytivá koule, mýdlová bublina. Na válku se myslelo jako na něco historicky vyřízeného, odbytého,

Udílání svátostí vojenským kaplanem v zákopu první světové války

jako na něco fantastického, něco, nač věřila dřívější lidská pokolení (nešťastníci!) – ale ne my, rozumem obdaření realisté.“¹ Takto ve své autobiografii *Život plný bojů* vzpomínal spisovatel Max Brod na zlomy let 1914 a 1918 a srovnával je s předchozím zásadním zlomem roku 1789. Pisatelův údiv nad koncem Belle Époque a zděšení nad novou situací přitom sdíleli mnozí další myslitelé, a to bez ohledu na zastávané politické postoje.

První světová válka přinesla do celého euroamerického kulturního okruhu několik zásadních změn. Ačkoliv se interpretace těchto transformací mohou lišit, široká shoda panuje jednak na skutečnosti předělu, k němuž mezi lety 1914–1918 došlo, jednak na potřebnosti jeho kritické historické reflexe. V případě Evropy skončila stoletá etapa: pentarchii ustavenou po napoleonských válkách nahradil versailleský mírový systém. Zatímco první tóny koncertu velmocí zazněly v atmosféře usilovné snahy nejvlivnějších států o restauraci a následné udržení *statu quo*, jeho závěr anticipoval nové politické, ale také společenské a kulturní uspořádání Starého světa. Koncert velmocí dospěl ke svému *finis*, skončilo dlouhé 19. století a začal věk extrémů, krátké 20. století.

Český vojenský historik Ivan Šedivý v úvodu své monografie věnované první světové válce výstižně poznamenává, že „rozpad monarchie nebude nikdy dobře pochopen a vysvětlen, pokud na něj budeme pohlížet pouze z jedné roviny; naopak, úhel pohledu bychom měli neustále měnit, pootáčet. Jen tak získáme alespoň trochu plnokrevný obraz toho, co a proč se stalo.“² Ostatně: arcivévoda František Ferdinand d'Este – s jehož násilnou smrtí spojujeme začátek konfliktu – patřil mezi osoby, které se obávaly následků případné války, a snažil se jí předejít. České, respektive československé dějiny vnímají mezník roku 1918 na prvním místě jako ustavení Republiky československé, případně šířeji jako ustavení národních států. Rakousko-uherská monarchie čelila řadě potíží již od sklonku 19. století a Velká válka některé z nich akcelerovala.

Ačkoliv náměty spojené s první světovou válkou a zlomem roku 1918 ve veřejném prostoru přehlušují další turbulence 20. století, téma zůstává živé. Jako doklady nám mohou posloužit nejen publikace hledající příčiny konfliktu u příležitosti stého výročí od jeho vzniku³ či dlouhodobá debata o podílu Hohenzollernů na legitimizaci nacistického totalitního panství,⁴ ale třeba

1 Max Brod: *Život plný bojů. Autobiografie*, Praha 1966, s. 76–77. Originální text (*Streitbares Leben. Autobiographie*) vyšel v roce 1960.

2 Ivan Šedivý: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 7.

3 Viz např. Christopher M. Clark: *Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014; Gordon Martel: *The Month that Changed the World. July 1914*, Oxford 2014; Sean McMeekin: *July 1914. Countdown to War*, London 2014.

4 S odlišnými závěry viz Lothar Machtan: *Der Kronprinz und die Nazis. Hohenzollerns blinder Fleck*, Berlin 2021; Stephan Malinowski: *Die Hohenzollern und die Nazis. Geschichte einer Kollaboration*,

také čtenářský úspěch dvoudílné série 1913 německého spisovatele Florian Illiese.⁵ Črty předkládající události roku předznamenávajícího – při zpětném pohledu – 20. století zachycují rovněž jednu z řady souhlasných reakcí na knihu sira Ralpa Normana Angella *The Great Illusion*: David Starr Jordan, rektor Stanfordovy univerzity, pronesl po četbě Angellovy knihy památná slova: „K velké válce v Evropě, která věčně hrozí, nikdy nedojde. Bankéři pro takovou válku nebudou shánět peníze, průmysl ji nebude udržovat v chodu a státníci to neumějí. Žádná velká válka nebude.“⁶

Sledovaný námět důsledků pro podunajské soustátí pak ve svém *Pochodu Radeckého* z roku 1932 vyjádřil zklamany Joseph Roth, například když do úst doktora Skowronka vložil sdělení:

„Ovšem, pane okresní hejtmane! Jestliže mladý důstojník naší armády přemýšlí, nemůže být ve svém povolání spokojen. Musí toužit po válce. Ale ví, že válka znamená konec monarchie.“

„Konec monarchie?“

„Konec, pane okresní hejtmane! Lituji! Nechte syna, ať si dělá, co chce. Možná, že se lépe hodí pro jiné povolání!“⁷

* * *

První světová válka signalizovala nejen zánik habsburské monarchie, jak reflektuje Joseph Roth ve svém díle, ale přinesla i zásadní změny v evropském intelektuálním a společenském klimatu. Ztráta důvěry v tradiční instituce, prohloubený pocit deziluze a rozčarování se promítly do tvorby řady meziválečných autorů. Literární směry jako dadaismus, expresionismus či později surrealismus reagovaly na chaos a destrukci vyvolanou válkou a usilovaly buď o nalezení nového smyslu v proměněném světě, nebo o otevřenou konfrontaci s jeho absurditou.

Redefinice postihla nejen uměleckou sféru, ale i politické ideologie. Vznik komunistického hnutí a vzestup fašismu i nacismu byly z velké části reakcí na zmatek a nejistotu, které vyvolala první světová válka. Zatímco mnohé poválečné republiky usilovaly o prosazení demokratických principů jako nového začátku, Evropa čelila politické a ekonomické nestabilitě, jež v mnoha státech vedla k nárůstu autoritativních tendencí.

Berlin 2022. K dynamice a základním konturám sporu viz Dita Homolová (rec.): Die Hohenzollern und die Nazis (Stephan Malinowski), *Paměť a dějiny* 18, č. 1 (2024), s. 136–138.

5 Florian Illies: 1913 [1]. *Léto jednoho století*, Brno 2013; Týž: 1913 [2]. *Co jsem chtěl ještě vyprávět*, Brno 2021. Originální texty (1913. *Der Sommer des Jahrhunderts* a 1913. *Was ich noch unbedingt erzählen wollte*) vyšly v roce 2012, respektive 2018.

6 F. Illies: 1913 [1], s. 153–154.

7 Joseph Roth: *Pochod Radeckého*. *Kapucínská krypta*, Praha 1986, s. 206. Originální texty (*Radetzky-marsch*. *Die Kapuzinergruf*) vyšly v roce 1932, respektive 1938.

Distribution of Raeco in Austria-Hungary.

Obraz Evropy v roce 1918 prošel rychlou transformací. Zatímco pro mnohé představoval konec války naději na trvalý mír a začátek nové éry mezinárodní spolupráce, jiní již identifikovali znepokojivé tendence, které mohly brzy vyústit v ještě ničivější konflikty. Spisovatelé a intelektuálové jako Stefan Zweig, Oswald Spengler či Romain Rolland upozorňovali na krizi hodnot a rozpad tradičních společenských a politických struktur, což byly signály nadcházejících katastrofických událostí.

Byl to právě zmíněný rakouský literát Stefan Zweig, který ve svém díle *Svědění proti násilí* reflektoval proměnu hodnot a vzestup násilí jako nástroje politického boje. Jeho práce byla protkána hořkostí vůči světu, jenž ztratil své lidské a morální základy. Tento pesimismus však koexistoval s nadějí pokrokových myslitelů, kteří i v atmosféře chaosu a destrukce vnímali novou Evropu jako prostor pro spravedlivější uspořádání a nové formy mezinárodní spolupráce.

Rok 1918, ačkoli znamenal závěr první světové války, zároveň vytvořil předpoklady pro nový globální konflikt, který o dvě desetiletí později ochromil Evropu i celý svět. „Jak ještě mělo platit za posvátné mravní přikázání, které po čtyři roky dovolovalo vraždit a loupit ve jménu hrdinství a rekvizic? Jak měl lid věřit slibům státu, který anuloval všechny své nepohodlné závazky vůči občanovi?“ Tak se s hořkostí tázal Stefan Zweig ze svého jihoamerického exilu v knize vzpomínek, která nakonec vyšla až po autorově sebevraždě. Odpověď byla neúprosná: „A nyní ještě tito lidé, táž klika starců, takzvaných zkušených, předstihli bláznovství války břídičským dílem svého míru. (...) A svět, pokud měl bdělé oči, viděl, že byl obelhán.“⁸

* * *

Literární, společenské a kulturní reflexe tohoto přelomového období, které jsme analyzovali v referátech na proběhlé konferenci a nyní v upravené podobě zahrnujeme do této kolektivní monografie, nám nejen umožňují nahlédnout do minulosti, ale rovněž poskytují hlubší porozumění tomu, jak zásadní dějinné zvraty ovlivňují lidské myšlení a tvořivost.

Přejeme čtenářům příjemný čas strávený nad knihou, která se věnuje těmto klíčovým historickým momentům, a věříme, že jim nabídne zajímavý pohled na ne zcela uzavřenou minulost.

---

8 Stefan Zweig: *Svět včerejška*, Praha 1994, s. 258–259. Originální text (*Die Welt von gestern*) vyšel poprvé v roce 1942.

ŠIRŠÍ SOUVISLOSTI

O ZPĚTNÝCH ZAMYŠLENÍCH MARTINA HEIDEGGERA NAD UDÁLOSTÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

JAN ČERNOCH

ÚVOD

Změny přinesené do Evropy Velkou válkou se odrazily rovněž v německojazyčném myšlení. V roce 1927 publikoval německý myslitel Martin Heidegger knihu *Bytí a čas* (*Sein und Zeit*), která se zařadila mezi vlivná díla 20. století. Myšlení tohoto autora klade velký důraz na situovanost člověka v jeho jazyce, lidu, dějinách a tradici. *Bytí a čas* je proto vhodné vnímat v kontextu Výmarské republiky po první světové válce. Důraz na diskontinuitu v myšlení Martina Heideggera může být prostředkem k odmýšlení historické situovanosti jeho myšlení, jako kdyby mezi *Bytím a časem* a *Příspěvky k filosofii* (*Beiträge zur Philosophie*) z let 1936–1938 byl pouze myšlenkový obrat odtržený od historických okolností. Od roku 2014 však mezi tyto texty rovněž vstupují první *Černé sešity* (*Schwarze Hefte*) a vzniká další příležitost vyzdvihovat naopak kontinuitu v Heideggerově myšlení, které chce stále překonávat chápání člověka jako subjektu a prosazovat vůdčí roli času v lokalizovaném bytí (člověka) po první světové válce a za nacistického Německa. Heideggerův cíl nechápat člověka jako subjekt trvá ve vývoji jeho myšlení a je v souladu i s jeho pozdější sebekritikou koncepce lidské existence z *Bytí a času*. Souběžně s desubjektivizací člověka v jeho myšlení později probíhá i dehumanizace/rehumanizace bytí směrem k dějinám Bytí, které se vyznačují sporem země (skrytosti a uzavřenosti) a světa (zjevnosti a otevřenosti).

Ačkoli mají i ty s národním socialismem nejtěsněji spojené rysy Heideggerova myšlení své kritiky i obhájce, nelze už dnes toto spojení popírat a marginalizovat jeho úvahy ve prospěch národního socialismu nebo filosofického antisemitismu.¹ Extrahování pasáží z Heideggerova díla na míru liberálního jednotlivce je v souladu se selektivní četbou jeho sebraných spisů a s očišťováním jeho myšlení od politiky (například iniciativou Hannah Arendtové). Heideggerova stručná biografie se také obvykle omezuje na jeho angažmá v NSDAP, jako kdyby tento autor nemohl být ovlivněn také první světovou válkou. Proto musí vrácení idealizovaného Heideggerova

---

1 K debatám viz podrobněji Tereza Matějčková (rec.): *Schwarze Hefte 1931–1941. Überlegungen, II–VI, VII–XI, XII–XV* (Martin Heidegger), *Reflexe* 47 (2014), s. 182–195.

Martin Heidegger

myšlení zpátky do jeho dějinné situace začít právě jeho vztahem k první světové válce.²

V následující kapitole doložím na základě analýzy originálních textů, že první světová válka má v uvažování Martina Heideggera klíčové místo, které poskytuje kontext jeho úvahám z 30. a 40. let. Heideggerovo myšlení představuje svéráznou křižovatku filosofie, historie a politiky v tom smyslu, že jeho cílem jsou zvláštní filosofické dějiny (dějiny Bytí), které mají být základem politické teorie (metapolitiky) v souladu s jedním z mnoha pojetí filosofie (filosofie otázek rozlišující jsoucno a bytí). Po nezbytném úvodu se pokusím nastínit význam první světové války pro Heideggerovo myšlení podle *Bytí a času*, přednášky *Die deutsche Universität* a výňatků z *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache*, tří svazků *Schwarze Hefte* a z *Die Geschichte des Seyns* a nabídnout pracovní překlady některých relevantních pasáží pro potřeby další analýzy.³

DASEIN, SVĚT A LID

Heideggerovo myšlení vyhlíží konec novověku (Neuzeit) a snaží se opustit karteziánské chápání člověka jako subjektu bez světa (ein bloßes Subjekt ohne Welt,⁴ ein weltloses Subjekt⁵). Místo subjektu má podle Martina Heideggera zaujmout Dasein,⁶ jehož je svět (Welt) bytostnou součástí. Zatímco v *Bytí a čase* je zbaven světa (weltlos) převážně subjekt, ve *Schwarze Hefte* je zbaveno světa židovstvo: „Jednou z nejskrytějších podob *Obrovitého* (das *Riesige*) a možná tou nejstarší je vytrvalá šikovnost na počítání, posouvání a míchání jednoho přes druhé, čímž je založena zbavenost světa vlastní židovstvu (die Weltlosigkeit des Judentums).“⁷ Zvláštní mezihru těchto dvou pozic představuje teze ze zimního semestru 1929–1930, že kámen je zbaven světa,

2 V roce 2012 vydal William H. F. Altman knihu *Martin Heidegger and the First World War: Being and time as funeral oration*, která je pro tuto problematiku ve větším detailu neopomenutelná, ale z důvodu data vydání nemohla zahrnovat odkazy na Heideggerovy *Černé sešity*.

3 Český překlad prvního svazku *Černých sešitů* od Ivana Chvatíka (*Úvahy II–VI: Černé sešity 1931–1938*) vyšel v nakladatelství Academia a poté vyšel také český překlad *Příspěvků k filosofii* od Aleše Nováka (*Příspěvky k filosofii (Ze spatření)*) v nakladatelství Togga během recenzního řízení tohoto textu, a proto z nich zde nevycházím. Velmi rozdílný přístup obou překladatelů by navíc představoval zvláštní téma.

4 Srov. Martin Heidegger: *Sein und Zeit*, Frankfurt am Main 1977, s. 155.

5 Srov. tamtéž, s. 147.

6 Český překlad „pobyt“ v tomto textu nevyužívám, pokud necituji český překlad *Bytí a času*, a ne-respektuji ani fakt, že v němčině je „Dasein“ středního rodu (das). Dochází tak k přepisu slova „Dasein“ do češtiny v mužském rodě, což je obdobné posunu, pomocí něhož se stal z latinského „subiectum“ český „subjekt“.

7 M. Heidegger: *Überlegungen VIII*, in: *Schwarze Hefte 1938/39*, Frankfurt am Main 2014, s. 97.

zatímco Dasein svět buduje (je svět tvořící/weltbildend).⁸ S Heideggerovým antisemitismem, který tvrdí, že zbavení světa jsou Židé, vzniká intelektuální potřeba možnosti, aby mohl Dasein svět také ničit. To je velmi zajímavý interpretační návrh od Eduarda Mendiety a Adama Knowlese.⁹

Dasein se také pro Heideggerovo myšlení stává nezbytným prostředkem, jak myslet lid/národ (Volk). Liberálně/platónsky sjednocený člověk se má rozpadnout na mnohost lidí, které sice mohou vycházet ze stejných tradic, ale musí je úměrně sobě lokalizovat nebo opustit. Z tohoto hlediska se musíme ptát, proč se vůbec snažíme číst knihu *Bytí a čas* z roku 1927 bez kontextu Výmarské republiky a proč chápeme Dasein jako liberálního jednotlivce, o kterého Heideggerovo myšlení nejde.¹⁰ *Bytí a čas* sice nejprve uvádí termín Dasein, ale později upřesňuje, že jde ještě původněji o Mitdasein (spolupobyť), o Mitsein (spolubyť) a o Miteinandersein (byť spolu¹¹), aby nedošlo pouze k posunu od údajně izolovaného subjektu k jednotlivým izolovaným Daseinům.

Chápání Daseinu jako jednotlivce se může legitimně odvolávat na to, že Dasein je bytím ve světě (das In-der-Welt-sein), na základě čehož lze myslet člověka ze světa. Na druhé straně se však Heidegger snaží myslet člověka spíše z času než z prostoru¹² a pojetím světa (Welt) jako systému poukazuje k praktickému jednání činí první krok k lokalizaci podle něj nepřijatelně univerzálního subjektu. Obdobným způsobem postupuje v případě interpretace antické ontologie, která podle něj vykládá bytí jsoucná z času (Zeit) a redukuje bytí na přítomnost/bytí u něčeho (Anwesenheit), přeneseně na časový modus přítomnosti (Gegenwart).¹³ Aby se vyhnul omezení na přítomnost, činí vůdčím časovým modelem budoucnost, která v Daseinu vychází z minulosti. V *Příspěvcích k filosofii* píše Martin Heidegger o prvním počátku (der erste Anfang), podle nějž je bytí (Sein) pojato jako jsoucnost (Seiendheit) neboli stálá přítomnost (beständige Anwesenheit).¹⁴

Podle *Černých sešitů* 1938–1939 interpretoval Martin Heidegger mezi lety 1930 a 1934 národní socialismus z hlediska dějin Bytí jako možnost překonání

8 M. Heidegger: *Die Grundbegriffe der Metaphysik*, Frankfurt am Main 1983, s. 263, 414. V *Příspěvcích k filosofii* se později objevuje i člověk chudý světem (weltarm) a zvíře zbavené světa (weltlos).

9 Srov. Eduardo Mendieta: *Metaphysical Anti-semitism and Worldlessness. On World Poorness, World Forming and World Destroying*, in: Andrew J. Mitchell, Peter Trawny (ed.): *Heidegger's Black Notebooks. Responses to Anti-semitism*, New York 2017, s. 36–51, zde, s. 48.

10 Srov. Matthew Sharpe: *In the Crosshairs of the Fourfold: Critical Thoughts on Aleksandr Dugin's Heidegger*, *Critical Horizons* 21, č. 2 (2020), s. 167–187, zde s. 173.

11 Terminologický rozdíl mezi Mitsein a Miteinandersein v češtině přejímám z českého překladu *Bytí a času*.

12 Srov. „Konkrétní vypracování otázky po smyslu ‚byť‘ je záměrem tohoto pojednání. Interpretace času jako možného horizontu pro vůbec každé porozumění bytí je jeho předběžným cílem.“ (Martin Heidegger: *Bytí a čas*, Praha 2002, s. 16).

13 M. Heidegger: *Sein und Zeit*, s. 42.

14 M. Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, Frankfurt am Main 1989, s. 373.